

Pavol Mišenko

DOM ĽUBOVNIANSKEHO MEŠŤANA

„Ľubovňa je bohaté a rozsiahle, za týždenných trhov, jarmokov a cirkevných púti hojne navštevované mesto.” Takto opísal Starú Ľubovňu v roku 1723 uhorský historik Matej Bell. Práve v tom období mesto naozaj prekvitalo, veď bolo sídlom 16 spišských miest, ktoré dal v roku 1412 uhorský kráľ ako záloh víťazovi pri Grunwalde Vladislavovi Jagellonskému. Mešťania naplno využívali výsady získané od uhorského a poľského kráľa, čo sa odzrkadlilo na rozvoji obchodu a remesiel. Občania Starej Ľubovne neboli iba bezduchými strojmi na zarábanie peňazí, ale uvedomovali si aj potrebu budovania kultúrneho a spoločenského života v svojej komunite. Preto sa združovali do rôznych bratstiev, kde sa navzájom povzbudzovali vo viere v Boha alebo v súdržnosti komunity, ktorá bola ich domovom. Mladíci odchádzali na štúdiá ďaleko do sveta, aby sa neskôr vrátili a ako dospelí muži postupne zavádzali do starodávnych zvykov nové prvky posúvajúce ich okolie dopredu vo všetkých stránkach života. Takýmto mužom bol aj Vojtech Pruskowski, študent na Jagellonského akadémii v Krakove a budúci richtár, ktorý už v roku 1646 začal v písomných dokumentoch mesta používať ľubovnianske nárečie miesto dovtedy zaužívanej nemčiny.

Súčasníci žijúci v Starej Ľubovni si uvedomujú odkaz z minulosti a aj keď je v meste málo priamych potomkov starých obchodníckych a remeselníckych rodín, ktoré vekmi preriedili morové epidémie a vojny, predsa sa hrdo hlásia k svojmu mestu a jeho histórii. Škoda, že komunistická ideológia považovala mešťiansku kultúru za nepriateľskú a snažila sa zničiť všetko, čo ju ako-tak mohlo v budúcnosti znova oživiť. Nejedno mesto preto prišlo o svoje staré ulice, časti námestí či zaujímavé budovy pripomínajúce ich dlhé historické korene. Žiaľ ani Stará Ľubovňa nebola uchránená od „budovateľskej” horúčky, a tak nenávratne stratila starodávnu „vyšnú ulicu”, barokový mestský chudobinec a židovskú synagógu.

Po znovuzavedení verejnej správy v mestách a obciach sa medzi občanov postupne začal vracieť lokálpatriotizmus a chuť pokračovať v starých tradíciách mestských samospráv. Námestia sú postupne reštaurované a staré mešťianske domy dostávajú nový šat. Mizne pesimistická sivá a nahrádza ju povestná rôznofarebnosť pôvodných spišských námestí. Zdá sa, že do zničených mestečiek a miest sa vracia staronový duch poriadku a vkusu. Nič však nie je ideálne a spolu s peniazmi sa objavujú „budovatelia”, ktorí nerešpektujú nariadenia pamiatkových úradov vedome ničia staré budovy a predstavujú ich podľa vlastného „vkusu”, ktorý svojím chápaním nemôžu prekročiť. Tak si zase postupne ničíme to, na čo by sme mali byť pred svetom pyšní a čo by sme mohli ponúknuť v silnej konkurencii cestovného ruchu. Aj v našom meste bola v posledných rokoch zničená stará hasičská zbrojnica a na historickej „nižnej ulici” bolo bezcitne prestavaných alebo priamo zbúraných niekoľko pôvodných remeselníckych domov.

Našťastie si väčšina občanov uvedomuje, akú nesmiernu hodnotu má všetko, čo pripomína vyspelé kultúrne tradície ich predchodcov. Preto mestské zastupiteľstvo v roku 2004 odsúhlasilo vytvorenie Domu ľubovnianskeho mešťana a na tento účel vyčlenilo dom č.21 na Námestí sv. Mikuláša. Jeden z najmenej prestavaných domov bol majetkom mesta a mohli byť na jeho obnovu použité finančné prostriedky zo zdrojov Európskej únie. Žiadosť o grant bola úspešná a koncom roku 2005 sa začalo s rekonštrukciou domu. Našťastie nebolo potrebné robiť veľké stavebné úpravy, pretože pôvodná vstupná chodba „dufart“ bola zrekonštruovaná už začiatkom deväťdesiatych rokov 20. storočia. V rokoch 1997 – 2000 tu mali svoj klub členovia Spoločnosti priateľov histórie a historického šermu „Rád sv. Michala“. Členovia spoločnosti vypratali pivničné priestory a zrealizovali v nich archeologický výskum.

Hlavnou myšlienkou rozbiehajúceho sa projektu bolo zrekonštruovať a zariadiť dom tak, aby čo najreálnejšie pripomínal život mešťana v druhej polovici 19. storočia. Dom je síce starší a jeho stavebný vývoj prešiel viacerými fázami, ale zariadenie interiéru nedovoľovalo ísť hlbšie do histórie, pretože so zabezpečovaním nábytku a bytových doplnkov by boli postatne väčšie problémy a aj ich cena vyššia.

Výsledky archeologického výskumu dokazujú, že základy domu boli postavené na prelome 14. a 15. storočia. Svečia o tom nájdené keramické črepy a minca uhorskej kráľovnej Márie z roku 1383. Pôvodne sa dom nachádzal v zástavbe šošovkovitého námestia. Okolie kostola slúžilo ako cintorín a priestor, kde sa teraz nachádza severovýchodná časť námestia a vnútorná zástavba „nižnej ulice“, bol používaný ako trhovisko. Na túto skutočnosť upozorňuje architektonický vývoj domov v tejto časti a taktiež archeologický výskum suterénu domu č.16 na Námestí sv. Mikuláša, kde boli nájdené najstaršie artefakty z polovice 17. storočia. Aj orientácia klenieb pivníc, ktoré sú rovnobežné s námestím, potvrdzuje túto teóriu. Prízemná časť domu mohla byť pôvodne drevená, ale predpokladáme, že po požiari mesta v roku 1556 išlo už o kamený prízemný dom v radovej zástavbe. Podkrovie – dnešné prvé poschodie bolo využívané ako skladový priestor. Zaujímavým architektonickým prvkom je časť gotického kamenného portálu umiestneného medzi pivnicou pod prednou časťou domu a malou pivnicou situovanou pod chodníkom. Tento portál sme objavili pri rekonštrukcii domu a domnievame sa, že ide o pôvodný vstup do pivničných priestorov priamo z námestia. Na mieste malej predsunutej pivnice sa pôvodne nachádzali schody, ktorými sa schádzalo do suterénu. Súčasnú podobu dom dostal po veľkom požiari mesta v roku 1639. Táto skutočnosť je zachytená aj na pieskovcovom ostení dverí, ktorými sa vchádza z dufartu do prednej prízemnej miestnosti. Nad dverami je vyrytý nápis: „LVBLOVIA ARSIT 1639 HAEC RENOVATA AN 1641 R“ (Ľubovňa zhorela 1639, opravené v roku 1641).

Okrem toho sa požiar spomína aj v testamentoch občanov mesta z tohto obdobia. Po ničivom požiari bolo prestavané celé mesto. Pravdepodobne bol zničený aj pôvodne gotický kostol a táto udalosť bola príčinou jeho barokovej prestavby. Zrejme v tomto období vzniká štvorcová dispozícia námestia.

Prízemie domu dostalo terajšiu podobu a pribudlo aj prvé poschodie. Tu bola zriadená

čierna kuchyňa, ktorá sa zachovala dodnes. Objavili sme ju pri poslednej rekonštrukcii domu a v súčasnosti je prezentovaná verejnosti. Pod novovekým obkladom steny čiernej kuchyne sme našli vstavaný barokový príborník. Po zreštaurovaní bol umiestnený do novoobjavenej niky v jedálni domu. Z čiernej kuchyne viedlo drevené schodisko do podkrovia využívaného ako sušiareň či skladisko. Suterén bol sprístupnený z dufartu a pribudla nová pivnica v zadnej časti domu. Pôvodný vchod z námestia bol zrušený. Na jeho mieste vybudovali malú pivnicu nachádzajúcu sa pod chodníkom. V 18. storočí nedošlo k výraznejším architektonickým zásahom. Je zaujímavé, že značná časť fasád meštianskych domov bola upravená začiatkom 19. storočia. Mohlo to byť v dôsledku premiestnenia cintorína z okolia kostola a budovania moderného námestia alebo došlo k obnove mesta po zemetrasení v roku 1813, ktoré napáchalo v spišskej a šarišskej stolici obrovské škody. Alternatívu spojenú so zemetrasením potvrdzuje aj výstavba spevňujúceho múru v suteréne pod čelným múrom domu, ktorý nám pri archeologickom výskume dotovala minca – trojgrajciar Františka II. z roku 1800 alebo vročenie na priečelí domu č.23, kde je vyznačený rok 1813. Na prelome 19. a 20.storočia bol postupne zastavaný dufart a novovzniknuté priestory boli využívané ako obchody. Prízemná časť fasády dostala nový drevený obklad, čím vznikli výklady a vchody uzatvárané kovovou roletou. Dom patril v 18. storočí Krajgerovcom a v 19. storočí rodine Georga Munstera.

V súčasnosti je dom v správe mestskej agentúry pre cestovný ruch a regionálny rozvoj, ktorá pôsobí pod názvom MARMON. Meno dostala podľa červeného vápenca nápadne pripomínajúceho mramor. V minulosti bol tento materiál žiadaným artiklom na uhorskom ale aj poľskom trhu. Vyrábali sa z neho náhrobky, pamätné stély, ale aj architektonické prvky.

Dom ľubovnianskeho mešťana

Ako sme už uviedli, interiéry domu prezentujú život Ľubovnianskeho mešťana v druhej polovici 19. storočia. Predná časť suterénu je zariadená ako dielňa na výrobu modrotlačé. Prezentujeme tu technologický postup farbenia plátna. Práve v 19. storočí to bolo jedno z najrýchlejších sa rozvíjajúcich remesiel v meste a v 20. storočí sa plátno farbené v Starej Ľubovni hodnotilo ako vysoko kvalitné. Zadná časť suterénu je zatiaľ voľná, pretože ešte čaká na sanáciu vlhkosti, ktorá je tu pomerne vysoká. Ak sa podarí vlhkosť eliminovať, plánujeme tu zriadiť minigalériu. Prízemie tak ako v minulosti plní funkciu obchodno – predajnú. V prednej časti je umiestnená dielňa ručnej výroby papiera a ateliér miestneho maliara Vladimíra Šipoša. V zadnej časti sa nachádza cukráreň, ktorá mala byť pôvodne zariadená v meštianskom štýle a v jej ponuke mali byť rôzne špeciality v minulosti bežne servírované na meštiansky stôl. Avšak prevádzkovateľ cukrárne ide vlastným smerom a preto je našou snahou presunúť do týchto priestorov výrobu papiera a v prednej časti umiestniť turistické informačné centrum. Malá miestnosť situovaná v strede príziemia, kam sa vchádza z obytných priestorov domu, slúži ako mincovňa. Tu prezentujeme obdobie, na ktoré je mesto právom pyšné. Ide o 18. storočie, kedy sa v meste razila vlastná minca „Ľubovniansky zlatý“. O existencii tejto meny sa stále vedú polemiky. Faktom je, že ako platidlo existoval, avšak nie je jasné, či to bola minca priamo označená ako „Ľubovniansky zlatý“ alebo to bola poľská minca razená v Starej Ľubovni a kvôli tomu tento „zlaťák“ dostal prídomek „Ľubovniansky“ alebo to bola iba hodnota uvádzaná v písomnostiach. Faktom je, že doteraz sa nepodarilo objaviť mincu s týmto označením. Existencia mincovne je v Starej Ľubovni doložená písomnosťami datovanými do obdobia krátko po jej zániku, čiže po roku 1769, kedy bola zničená vojakmi tzv. Barskej konfederácie bojujúcej v občianskej vojne o vládu nad Poľským kráľovstvom. Časť tejto armády vedená generálom Jozefom Bierzynským obsadila Starú Ľubovňu spolu s hradom 29. marca 1769 a zotrvala tu do 11. apríla toho istého roku. Za zmienku stojí, že pod zástavami konfederácie bojoval aj Móric Beňovský – Ľubovniansky hradný väzeň. Vráťme sa k Ľubovnianskemu zlatému, ktorý bol v obehu ako platidlo v zálohovaných mestách počas prvej polovice 17. storočia. Zatiaľ najstaršia písomná zmienka pochádza z roku 1706, kedy v svojom testamente pani Alžbeta Herteli odkazuje svojmu manželovi popri iných menách aj 20 Ľubovnianskych zlatých. Od toho dátumu sa peniaze razené v Ľubovnianskej mincovni spomínajú v mestských písomnostiach pravidelne. Však doposiaľ najzaujímavejším materiálom zaoberajúcim sa problematikou Ľubovnianskej meny je dlžobný úpis vyhotovený magistrátom mesta Hniezdne, podľa ktorého si jeho richtár, prísediaci a celá staršia rada vypožičali v roku 1753 od „vznešeného veľadôstojného otca Joana Jaglinského, farára z Ružbách“, 400 holanských aureusov (zlatých). Táto suma má byť rozdelená medzi mešťanov, aby mohli postaviť domy zničené požiarom. Okrem správy o požiari v Hniezdnom nám tento dokument poskytuje aj reálny obraz hodnoty Ľubovnianskeho zlatého. Obyvatelia Hniezdného si 400 holanských zlatých prerátali na čiastku 3320 Ľubovnianskych zlatých. Jeden holandský zlatý bol vyvážený 8,5 Ľubovnianskými zlatými. Navyše uvádzajú, že každý Ľubovniansky zlatý má hodnotu 20 poltorakov. Možno doterajšiu absenciu pôvodnej mince vyrieši systematický archeo-

logický výskum mesta a hradu. Podoba dnešnej mince vzišla z verejnej súťaže, ktorej sa zúčastnili občania mesta, ale aj cudzí výtvarníci. Porota ako najlepší návrh vybrala prácu mladého ľubovnianskeho grafika Jozefa Česlu. Tento návrh sa stal predlohou pre majstrov Štátnej mincovne v Kremnici, ktorí pre nás zhotovili raziacu matrice. Terajšia minca má dve podoby. Obidve majú spoločnú zadnú stranu, kde je vyobrazený sv. Mikuláš, patrón mesta, pochádzajúci z mestskej pečate 18. storočia s latinským kruhospisom: „Sigillum civitatis lubloviensis“ (znak ľubovnianskych mešťanov). Na prednej strane jednej z nich je zobrazená podoba hradu z 18. storočia a nápis „Ľubovniansky zlatý“. Druhá varianta mince obsahuje podobný nápis v hornom kruhospise, však v centre sa nachádza štylizovaná hlava vlkodlaka upozorňujúca na skutočnosti, ktoré sa v meste udiali v 18. storočí. Mince si môže návštevník domu vyraziť v našej mincovni a buď odniesť domov ako suveníru alebo minúť v historickom vojenskom tábore pod hradom.

Ľubovniansky zlatý
(J. Česla)

Prvé poschodie je zariadené ako byt mešťana. Po drevených, storočiami zošúchaných schodoch sa dostaneme na chodbu so svetlíkom v tvare komína. Chodba je situovaná v centre obytnej časti. Cez mohutné dvojkrídlové dvere vojdeme do priestrannej izby zariadenej ako jedáleň v štýle „altdeutsche“. Nachádza sa tu už spomínaný barokový príborník. Vedľajšia miestnosť predstavuje pracovňu mešťana, ktorú je možné využívať aj ako spálňu. Tu prevláda zariadenie v štýle „biedermeier“. Prejdením cez originálnu čiernu kuchyňu s otvoreným ohniskom sa ocitneme znova v centrálnej chodbe, z ktorej je vstup do zadnej miestnosti predstavujúcej spálňu taktiež v štýle „altdeutsche“. Z čiernej kuchyne sa po drevenom schodisku dostaneme do podkrovia, kde v súčasnosti pripravujeme expozíciu regionálnych nevšedných bytostí: okrem záhadného mnícha Cypriána, ktorý vraj dokázal vzlietnuť z Troch korún v Červenom kláštore až po kupca Gašparka – záhadnú postavu objavujúcu sa v Starej Ľubovni počas 18. storočia. O tomto človeku sa niesli chýry široko - ďaleko, pretože sa o ňom zmieta až v Norimbergu nami citovaný uhorský historik Matej Bel, ktorý doslova píše:

V našej mincovni – razenie mince

Kupec Gašparek, človek podľa všeobecnej mienky nie čistého rázu, zahynul nečakanou smrťou. Sotva ho pochovali, ľudia ho videli v šatách, ktoré za živa nosil. A zdanie neklamalo, lebo pocestných aj za bieleho dňa zastavoval, trápil, robotníkov na poli napádal, domy podpaľoval a čo je neuveriteľné, aj so svojou ženou sa stýkal, vyberal pohľadávky u dlžníkov a veriteľom splácal dlžoby. Došlo to tak ďaleko, že mŕtvolu vyňali z hrobu, stali jej hlavu a spálili. Nevieť, či je to pravda alebo nie, no tvrdí sa, že z hlavy rýľom odseknutej krv sa liala potokom. Keď mŕtvolu, nie bez vplyvu babony, spálili, zlozná mátoha potrestala mesto novým požiarom. Mnohí sa domnievajú, že sám diabol sa skrýva v ľudskej podobe a prenasleduje ľudí.

Na záver patrí hádam iba pozvanie na návštevu do nášho slobodného kráľovského mesta a popri množstve turistických atrakcií nezabudnite zaklopať na bránu starého meštianskeho domu, kde sa zastavil čas.

Vnútro Domu Ľubovnianskeho mešťana

Modrotlač